

Радоје Пајовић

ОКУПАЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ 1941. ГОДИНЕ И ПЛАНОВИ ОКО СТВАРАЊА „НЕЗАВИСНЕ“ ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВЕ*

Италија је ушла у први свјетски рат на страну Антанте. Да би је придобиле за савезника, силе Антанте су јој, Лондонским уговором (26. IV 1915), обећале испуњење меморандума којим је Италија тражила, поред осталог: цисалпијски Тирол, Трст, Горицу, Градишкку; затим дио наших територија: Истру до Кварнера са Волоским, Црес, Лошињ, сјеверну Далмацију са Задром и Шибеником, далматинска острва од Пага до Мљета (изузимајући Шолту и Брач и нека мања острва уз обалу); Валону и Сасено у Албанији и друго. Париска мировна конференција није у потпуности удовољила италијанским претензијама у погледу наших територија. Сенжерменским миром Италија је добила дио Јулијске Крајине, Словеначко приморје са Трстом и Истру. Захтјеви италијанског империјализма тиме нијесу били задовољни, па Италија изводи низ маневара на дипломатском пољу. Један од таквих маневара била је и политика Италије за рестаурацију Црне Горе. Но, та политика имала је у ствари само привидан карактер¹, а главни циљ јој је био директан притисак на Београд ради рјешења „Јадранског питања“, односно добијања наших

* У досадашњим покушајима да се прикаже предустанничка ситуација у Црној Гори обрађивана је углавном активност напредних снага, односно Комунистичке партије, на припремама устанка, док је рад италијанских окупаторских власти и активности квислиншких сепаратистичких елемената у вођству Црногорске федералистичке странке махом занемариван. Жеља нам је да у овом прилогу обрадимо окупационе мјере италијанских власти и укажемо на неке моменте из рада окупатора и сепаратистичког вођства Црногорске федералистичке странке на стварању „независне“ црногорске државе у периоду до тринаестојулског устанка. Немамо дакле претензију да овдје исцрпимо проблем, јер он свакако захтијева дубљу и свестранију обраду.

¹ Изасланик италијанске владе, Ђузепе Волпи, у разговору с председником владе М. Веснићем у Предсједништву Министарског савјета у Београду 30. септембра 1920. године изјавио је: „Италија би се дезинтересовала у питању Црне Горе и неће правити политику црногорске династије“, разумије се у случају повољног решења јадранског питања за Италију (Рапалски уговор, збирка докумената, одабрао и уредио Војислав М. Јовановић, Београд 1950, док. бр. 8).

територија које су Италији биле обећане Лондонским уговором. Послије Рапалског уговора, којим се Задар са околином и острва Црес, Лошињ, Јастово и Палагружа са неким мањим острвима признају као саставни дио Краљевине Италије, италијанска дипломатија напушта своју политику о рестаурацији Црне Горе. Једним zgodним изговором италијанска влада је распустила црногорске логоре у Италији, последије чега се највећи број црногорских емиграната вратио у домовину, док је један мањи дио остао и даље у емиграцији (било у Италији или у другим државама).²

Доласком фашизма на власт настаје ново поглавље у историји италијанске експанзионистичке политике, гдје иредентизам постаје водећа идеја у спољној политици фашизма. То је заправо доба када иредентизам доживљава свој процват. У центру пажње такве фашистичке политике налазио се и Балкан (Југославија, Албанија и Грчка). По доласку на власт Мусолини изјављује да његова влада „не може допустити политику којом би се угушавало италијанство у Далмацији“.³ Убрзо последије тога Мусолинијева влада је последије унапријед припремљеног преврата у Риједи, анектирала овај град, без обзира што су се државе потписнице обавезале да ће „вјечно поштовати“ потпуну слободу и независност Ријеке као државе. Прећутним признањем овог догађаја од стране југословенске владе и другим уговорима и конвенцијама све више је утиран пут италијанској пенетрацији у нашој земљи. Балкан долази у први план италијанске експанзије, нарочито од доласка грофа Тана за министра иностраних послова фашистичке Италије (9. VI 1936). И онда када су званични односи између Италије и Југославије били пријатељски (за вријеме председниковања Милана Стојадиновића) Мусолини и гроф Тано нијесу никад напустили идеју о разбијању Југославије и приграбљивању њених територија. Тако је и у то вријеме Италија играла дволичну политику, претендујући не само на Далмацију него и Хрватску, па чак и на Косово! Понекад је Италија одлагала идеју о разбијању Југославије, у циљу да је придобије за подјелу Грчке или Албаније, али је никад није напуштала, јер је девиза фашистичких вођа била да „треба сврсисходно потпомагати и подстицати сваку могућност, која би довела до слома и расула других народа“.⁴ Италији је било стало до тога да постане балканска земља да би могла заузети стратегијски важне положаје на Балкану, па је настојала да придобије за ту ствар и Хитлера. Још у првим контактима између представника Хитлера и Мусолинија истакнуто је да Хитлер даје одријешене

² Државни секретаријат за унутрашње послове НР Црне Горе, Титоград (даље: ДСУП), изјава Новице Радовића.

³ Јулијана Врчинац, *Спољна политика Југославије у периоду 1919—1941. године, Из историје Југославије 1918—1945.* Београд, 1958, 304.

⁴ *Дневник грофа Тана*, Загреб 1948, 28.

руке Италији у питању читавог Медитерана (називајући га још и италијанским морем) и држава Балканског полуострва, које леже на Медитерану, тражећи у накнаду слободу акције у колонијама, које су према Хитлеровом мишљењу биле животна потреба њемачког народа.⁵

Искрцавањем у Албанију (7. IV 1939) Италијани су створили мостобран за даље продирање на Балкан. Једна од важних мјера италијанског Министарства иностраних послова била је да се у подсекретаријату за Албанију формира биро за иредентизам.⁶ После анексије Албаније Италија је убрзала акцију против Југославије. Чекао се само повољан тренутак па да се изврши напад. Средином 1939. године Хитлер је савјетовао Италију да искористи прву повољну прилику да раскомада Југославију и да притом окупира Хрватску и Далмацију. Међутим, Италија тада није још била војнички припремљена за оружани обрачун са Југославијом, а избијање рата између Осовине с једне и Енглеске и Француске с друге стране још више су спречавале Италију да предузме оружану акцију на Балкану, па се италијанска фашистичка дипломатија задовољила пропагандистичком акцијом на подривању наше земље изнутра. Гроф Ђано је био одлично упознат са унутрашњополитичким проблемима у Југославији, па је настојао да искористи неравноправан положај Хрвата, Црногораца и других нација у Југославији и предузима мјере на оживљавању сепаратистичких тенденција код њих, настојећи при том да придобије, новцем или обећањима високих положаја у новом поретку, многе личности, почев од најодговорнијих државника до појединих личности из опозиције незадовољних стањем у Југославији. Радило се на томе да се у цијелој земљи организује шпијунска мрежа, па се у вези с тим стварају петоклонашке агентуре у војсци, државном апарату, у редовима режимских, прорезимских и опозиционих странака.

Таква италијанска политика, размиче се, није мимоишла ни Црну Гору. Непосредно пред рат поново је оживио италијански интерес за Црну Гору. Већ у току 1939. године почели су да се враћају у Црну Гору неки политички емигранти, бивше присталице краља Николе, који су почели да агитују за успостављање независне Црне Горе. Постоје индиције да су поједини прваци црногорске Федералистичке странке били заврбовани од италијанске обавјештајне службе. У сваком случају интересантно је писмо италијанског краљевског посланства у Београду од 15. јуна 1940. године, упућено италијанском конзулу у Дубровнику, које гласи:

„Паралелно са пропагандистичком акцијом, која се сада организује међу албанском мањином у српском дијелу Македо-

⁵ Тајни архиви грофа Ђано, Загреб 1952, стр. 58, 332 и даље.

⁶ Дневник грофа Ђано, 88.

није, мора се безувјетно организовати слична акција и у Црној Гори, као покрајини која се граничи са Албанијом.

У Црној Гори терен за повољно и успјешно развијање италијанске пропаганде је веома плодан, нарочито сада када стојимо пред потпуним крахом западних демократских сила. Црна Гора је одувијек била центар политичких незадовољника у Југославији. Многе политичке акције, које нијесу никако ишле у прилог интегритету Краљевине Југославије као унитаристичке државе, имале су свој почетак баш у Црној Гори и одатле се од 1918. год. па до данас ширило политичко неспокојство постепено кроз цијелу Југославију

Црногорци интелектуалци су у огромној већини против садашњег политичког уређења Краљевине Југославије. Они се исто тако не слажу ни са спољном политиком коју су до сада скоро сви београдски режими спроводили на своје начине, удварајући се ономе ко је јачи, односно од кога могу извући што веће материјалне и физичке користи. Црногорци припадају политичким групама које имају љевичарски програм, и то највише зато што је Црна Гора скроз пасиван крај и као такав не може да обезбеди својим становницима зараду и издржавање. Држава се до данас врло слабо бринула о виталним интересима Црне Горе, што је дало повода Црногорцима да се политички оријентишу за крајњим љевичарством.

Ова тешка политичка и економска ситуација у Црној Гори могла би се успјешно искористити за наше пропагандистичке сврхе. Вјероватно неће бити тешко у оваквој тешкој ситуацији придобити за наше циљеве незадовољне Црногорце, нарочито када се зна да фашистичка Италија има у Црној Гори још од раније приличан број симпатизера у редовима тзв. „црногорских федералиста“.

Фашистичкој Италији није сада циљ да помоћу једне јаке пропаганде одвоји Црну Гору од Југославије. Напротив, Црна Гора треба да остане у заједници са Југославијом *све докле док влада на Балкану стање какво је сада* (подвукао — Р.П.). Ако би се одвојила Црна Гора од Југославије, као засебна држава не би могла да просперира, јер нема зато материјалних могућности, нити има ма каквих других услова за самосталност.

Ако би се припојила Албанији, тада би се у тим дјевема малим државама створио хаос и вјечита борба за превласт, јер Црногорци никада не би могли дозволити да им господаре Арнаути, које они мрзе већ поодавно. Због овакве ситуације је ипак најбоље да остане све по староме и италијанској фашистичкој спољној политици је много стало да се не врше територијалне измјене на штету Југославије.

Ради се само о томе да стекнемо у Црној Гори искрене политичке пријатеље који би нам у потребном моменту могли бити од користи. Евентуално бисмо могли потпомоћи акцију Црногораца за стварање једне независне бановине по угледу на Загреб.

Потребно је да се на веома дискретан начин преко наших људи испита колико има у Црној Гори још присташа, али треба бити обазрив да се не дође у сукоб са постојећим законима ове државе. Даље треба видјети шта би било опортуно кредити да придобијемо што већи број симпатизера.

Краљевинско посланство има податке о стању федералистичке акције у Црној Гори, али се ти подаци морају преконтролисати јер изгледа да су увеличани и старијег датума. Зато поради да се дође до тачних података о политичкој ситуацији у Црној Гори и поднесите предлог о начину организовања тихе пропаганде у тим крајевима.⁷

Не треба губити из вида да је то вријеме када Италија још није била оружаном и војнички довољно спремна па се стога ограничава само на унутрашње подривање и сондирање терена. Али чим се стање на Балкану промијенило поново је оживјела идеја о одвајању Црне Горе од Југославије, срачуната наравно не за добробит Црне Горе и црногорског народа, него за слабљење Југославије.

За одлагање оружаног обрачуна са Југославијом крајем 1940. године залагао се лично Хитлер, настојећи да је придобије за Тројни пакт. Одлагање је трајало све до 27. марта 1941. године. На вијест о догађајима у Београду Хитлер истог дана доноси одлуку о неодложном нападу на Југославију и њеном територијалном комадању.

ОКУПАЦИОНЕ МЈЕРЕ

На дан потписивања акта о безусловној капитулацији краљевске југословенске војске 17. априла 1941. године, у Црну Гору су ушле италијанске и њемачке окупационе снаге. Њемачке тенковске јединице прошле су главним комуникацијама кроз Црну Гору. Послије неколико дана њемачке снаге су се повукле.⁸ Команда италијанских трупа у Албанији наредила је италијанској дивизији „Месина“ и другим мањим јединицама (11 мобилни батаљон карабињера, 106. батаљон граничне страже, један мотоциклистички полицијски батаљон из дивизије „Марке“ и др.) да окупирају Црну Гору. Непријатељске јединице су успоставиле своје гарнизоне у свим градовима и већим мјестима.⁹

Италијанске окупационе снаге су одмах послје уласка у Цетиње залосјеле све државне и самоуправне установе у граду.¹⁰

⁷ Препис писма налази се у ДСУП — Титоград.

⁸ Војо Тодоровић. *Подгорички срез у Тринаестојулском устанку*, Београд 1954, 20; Ватрић Јовановић, *Црна Гора у НОР и Социјалистичкој револуцији I*, Београд 1960, 17.

⁹ Види: Ватрић Јовановић, н. д. 18.

¹⁰ *Глас Црногорца*, орган Привременог црногорског комитета, бр. 1, Цетиње, 19. IV 1941. Ово је био једини број који је изишао као орган Привременог црногорског комитета. *Глас Црногорца* од 18. маја излази као орган италијанског Цивилног комесаријата, док су два броја (бр. 9 од 13. јула и број 10 од 21. јула) изашла као орган Високог комесаријата.

Италијанске војне власти ступиле су у контакт са неким мјесним политичким личностима из вођства Црногорске федералистичке странке и позвале их да образују један привремени административни комитет „који ће имати у својој дужности да под контролом војних и цивилних власти (разумије се италијанских — Р.П.) обезбједи интересе грађана и нормално функционисање јавног живота“¹¹ Истога дана под заштитом фашистичке Италије конституисао се Привремени административни црногорски комитет.

Наредбом армијског генерала Уга Кавалера од 28. априла 1941. године вршење цивилне власти у Црној Гори преузео је цивилни комесар.¹² За првог (и јединог) цивилног комесара постављен је опуномоћени министар Серафино Мацолени. Цивилни комесар је имао дужност „да се стара за реорганизацију и успоставу функција и служби јавног карактера задржавајући надлежства службе и особље црногорске народности бивше управе, уколико то сматра за опортуно. Не прејудуцирајући надлежности војне окупаторске власти, уколико се односи на безбједност окупаторских војних снага и на окупирано подручје, цивилни комесар се стара за заштиту јавног реда употребљавајући снаге које су у ту сврху одређене“.¹³ Мацолени је стигао на Цетиње 30. априла и истог дана преузео дужност цивилног комесара. Ускоро по преузимању дужности, цивилни комесар је распустио Привремени административни црногорски комитет (5. маја) и образовао Савјетодавно вијеће Црногораца, или како је још неслужбено називан Савјет техничко-административни.¹⁴

Исто.

Глас Црногорца, 18. V 1941.

¹² Исто.

¹⁴ Мацолени је наименовао за чланове Вијећа: Јова Поповића, Секулу Дрљевића, Петра Пламенца, Михаила Ивановића, Душана Ивановића и као представника цркве Сима Мартиновића.

У наведеној књизи Батрића Јовановића на страни 23—24. пише: „Мацолени је, међутим, 12. маја (!) распустио Комитет и образовао „Техничко-административни савјет ... Дана 25. маја (!) „Техничко-административни савјет“ преименован је у „Савјетодавно вијеће“ („Консулт“).“ Сматрамо да Јовановић није у праву. Пошто је одлуком од 5. маја (а не од 12. маја) распустио Привремени административни комитет, Мацолени је 18. маја (а не 25. маја) наименовао Савјетодавно вијеће Црногораца. У тој наредби чл. 1. гласи: „Савјетодавно вијеће Црногораца предвиђено у чл. 2. Наредбе бр. 13. од 5. маја 1941 — XIX образовано је како слиједи...“ (наводе се имена чланова). Да би било јасније цитираћемо и поменути чл. 2. наредбе бр. 13 од 5. маја, којом се распушта Привремени административни комитет: „Образовано је једно Вијеће Црногораца, које ће давати мишљење, када год се од нас буде тражило“ (Војни историјски институт ЈНА (даље В. И. И.), архива непријатељских јединица, 1/1—16, к. 739 — наредба бр. 13. Иста наредба објављена је у Гласу Црногорца од 18. V 1941). Према томе није било никаквог „преименовања“. Узгред да напоменемо да је Савјетодавно вијеће Црногораца називано још, наравно неслужбено, и Централни савјетодавно комитет (Зета, 15. V 1941.) или само Савјетодавно комитет, па да се не схвати да је то трећа ствар.

Послије укидања Привременог административног црногорског комитета и мјесних комитета, грађанска власт је преузео цивилни комесар Мацолини са својим помоћницима односно делегатима, ослањајући се на апарат старе грађанске власти. На једном састанку који је одржан 16. маја на Цетињу наименовани су делегати цивилног комесаријата, који су имали да преузму вођење грађанске управе у свим срезовима у Црној Гори. На овом заједничком састанку цивилни комесар је наименованим делегатима повјерио дужност да га заступају и да остваре циљеве које им је појединачно објаснио.¹⁵

У погледу грађанске администрације и судских функционера Мацолини је задржао све оне који су положили заклетву на вјерност италијанској власти „са изузетком оних који су покривали политичке положаје“.¹⁶ Финансијски стражари су такође задржани у служби, подчињавајући се мјесној команди краљевских карабињера.¹⁷

Посебна пажња од стране окупаторских власти била је посвећена правосуђу. Мусолинијевим декретом од 24. априла 1941. године одређено је да и даље остане на снази домаће законодавство у погледу грађанског, трговачког, мјеничког и кривичног поступка: „Уколико није наређено иначе од стране италијанских власти“.¹⁸ Одређено је такође да суди домаће судско особље у духу одредаба које су остале на снази. У Црној Гори је у овом периоду основан Мусолинијевим декретом, један нови судски орган — Војни суд на Цетињу. Он је имао да суди према Војно-кривичном закону за прекршаје почињене од италијанских грађана у Црној Гори, односно прекршаје учињене од ма којег лица на штету италијанских оружаних снага и за све прекршаје предвиђене од ма ког другог италијанског закона, чија је примјена, на тај начин, проширена и на Црну Гору.¹⁹

Италијанске окупационе власти наступале су врло тактично према црногорском народу. Настојале су у свакој прилици да се прикажу пријатељима и „ослободиоцима“ црногорског народа, истичући давнашње везе и „вјечно“ пријатељство између црногорског и италијанског народа, које је повезано и династичким везама. То је, међутим, тако изгледало само на први поглед. У суштини ствари су стајале сасвим друкчије. Окупатор је настојао да што потпуније искористи неравноправност црногорског народа коју је овај имао у Краљевини Југославији, па је смишље-

¹⁵ Глас Црногорца, 25. V 1941. Немамо података шта им је Мацолини том приликом поставио за циљ, изузев што се види из појединачних наименовања да делегати преузимају вођење грађанске управе у односном срезу „до нове наредбе“.

¹⁶ Глас Црногорца, 18. V 1941.

¹⁷ В. И. И., архива непријатељских јединица, 1/1—52, к. 739 (наредба бр. 50. Иста наредба објављена је и у Гласу Црногорца од 3. VI 1941).

¹⁸ Глас Црногорца, 18. V 1941.

¹⁹ Исто, 3. VI 1941.

но одбацивао све што је имало југословенско, односно српско обиљежје, свугдје потенцирајући „црногорство“. Окупаторске власти отпуштају административно особље из других покрајина, уколико оно није било неопходно. Наређује се да се од наредне школске године у свим основним и средњим школама уведе писмена и усмена настава на ијекавском нарјечју, а књиге штампане „на екавштини“ задржавају се само привремено (у недостатку других) у употреби.²⁰ Руше се или склањају споменици који су имали југословенско обележје.²¹ Признају се и задржавају сви вјерски празници који су се до тада славили у Црној Гори, а укидају државни празници предвиђени у Закону о празницима од 27. септембра 1929 (празник уједињења и рођендан краља). Укидају се или забрањују помени јунацима који су се раније одржавали на Видовдан у црквама и школама,²² а умјесто њих поново се слави Бурђевдан и том приликом организују манифестације због „ослобођења од србијанске тираније и београдске хегемоније“.²³

Један дио федералистичког вођства насједа смишљеној тактици окупатора и заносећи се илузијама о својој власти и моћи изјављује да окупационе власти поступају према грађанству „пријатељски и благонаклоњено, а са Комитетом и мјесним властима сарађују пријатељски и колегијално...“²⁴

Окупатор је нарочито умјешно знао да искористи ненормалну ситуацију која је била изазвана ратним приликама. Питање исхране црногорског становништва било је одувијек актуелно, а са избијањем рата и у новонасталој ситуацији постало је горући проблем. У данима априлског рата и продирања непријатеља у нашу земљу, многи Црногорци који су били настањени по разним мјестима Југославије као службеници или радници, морали су напуштати мјеста службовања и враћати се у Црну Гору без потребних средстава за живот. Још је већи број био колонизираних Црногораца, насељених у првом реду у Метохији, који су терором арнаутских банди били присиљени да напуштају своје домове и да се, лишени и најосновнијих средстава за живот, враћају у Црну Гору на запустена огњишта. Неки од њих, а ти су свакако били у већини, нијесу уопште имали имовине у Црној Гори, јер су је били приликом иселавања продали, па су се нашли у готово безизлазној ситуацији. Исељеничке породице

²⁰ Глас Црногорца, од 10. VI 1941).

(наредба високог комесара бр. 55

²¹ Италијанске војне власти су прво оградиле даскама а потом срушиле неке споменике на Цетињу, међу којима споменик изгинулим омладинцима на Божић. 1918. код Цетиња и споменик краљу Александру (Зета, 15. V 1941).

²² Глас Црногорца, 24. VI 1941 (наредба високог комесара бр. 70, од 15. VI 1941).

²³ Глас Црногорца, 18. V 1941.

²⁴ Зета 27. IV 1941.

су свакодневно долазиле. Њихов број се пео на хиљаде. Тако се у првим данима окупације нашао велики број небринутих породица, чије се збрињавање наметало као хитна потреба. Њима су притекли у помоћ родбина и пријатељи, али је њихова помоћ, из објективних разлога, била недовољна. Окупатор је показао предусретљивост према небринутим породицама и пружио им помоћ у исхрани. У почетку им је окупатор дијелио сљедовање из заплијњених-магацина, а пошто је њих исцрпио, онда је животне намирнице довозио из Италије. Дајући помоћ у исхрани избјеглицама другим угроженим породицама, окупатор је хтио да их веже за себе, у чему је добрим дијелом и успио.

Првим данима окупације дала је посебан печат инфлација папирних новчаница. Југословенска влада је приликом повлачења донијела велике количине папирног новца у Црну Гору. Уочи одласка владе у иностранство тај новац је једним дијелом спаљен, али је један дио доспио у народ. Појава ових новчаница условила је право пустошење тржишта, које је ионако усљед ратне ситуације нагло осиромашило. То је учинило да цијене толико скоче да људи који су на дозвољен начин долазили до новца нијесу могли да покрију ни најосновније потребе својих породица, јер они који су изненада дошли у посјед великог броја новчаница нијесу питали за цијене. Када је Народна банка сазнала за то, издаје службено саопштење да банка није пустила у промет новчанице од 1.000 динара са датумом издања 6. септембар 1936. године и од 1.000 динара са воденим жигом и ликом краља Петра II са датумом издања 6. септембар 1935. године и да ове новчанице не представљају никакво платежно средство.²⁵ То су искористили шпекуланти који су пронијели вијест да не важи ни једна новчаница од 1.000 динара, а њих је углавном било највише у промету (од поменуте серије), што је изазвало нове компликације. Шпекуланти су све новчанице од 1.000 динара куповали од народа — који се уплашио да су оне изгубиле вриједност — по 500, 600 и 700 динара, и за њих куповали преостале намирнице, па их касније, за вријеме њихове несташнице, продавали по несразмјерно већим цијенама. Доведени у недоумицу таквом ситуацијом, људи су грчевито почели да штеде и чувају ситне новце, рачунајући да ће они имати трајнију вриједност и да ћеће брзо бити повучени из оптицаја. То је доводило до тога да ситнине једно вријеме није уопште било у оптицају. (Тако се дешавало да је човјек гладан сједио у кафани са стотинарком, петстотинарком или хиљадарком у џепу, због тога што кафеџија није имао ситног новца да врати кусур).

Иако је у свакој згодној прилици истицао да му је једини циљ рушење Версаљског уговора и његових творевина и „ослобођење“ неравноправних народа, окупатор је у Црној Гори од првог дана почео плански да спроводи шиооке окупационе мјере.

²⁵ Зета, 1. V 1941.

Једна од првих таквих мјера јесте наредба команданта дивизије „Месина“, односно команданта мјеста Цетиње дивизијског генерала Франћеска Цанија, о предаји оружја. „Ми, ђенерал Франћеско Цани, командант дивизије „Месина“ — каже се у поменутој наредби — пошто смо војнички запосјели Цетиње, *наређујем*: да свако, који код себе има оружје и муниције било каквог типа, подразумевајући ту и ловачко, треба да га преда војној или грађанској власти од дана 18 текућег мјесеца (априла — прим. Р.П.) за становништво главног града и код 21 т. м. за свестановништво округа.

Сваки, који би из било каквог разлога учинио противно овој наредби од које нема изузетка, биће изложен оштрим казнама предвиђеним ратним законом.

Оружје се мора предати у касарни „Војни стан“ Обилића Пољана.²⁶ Наредба је издата 17. априла, управо истог дана када су италијанске трупе ушле у Цетиње. Пошто ова наредба и поред оштре пријетње није дала очекивани резултат, и у предвиђеном року није се предало оружје, окупатор је новом наредбом од 19. априла продужио рок предаје, подвлачећи да становништво Цетиња „има предати своје оружје *безусловно* до пола ноћи дана 21 априла. а становништво округа до пола ноћи 22 априла о. г.“²⁷ Овом приликом окупатор је затражио помоћ од тек формираног Административног комитета у Цетињу, који је поменутој објаву поново објавио²⁸ и наредио својим подручним органима, односно мјесним привременим комитетима, да и они издају поменуто наредбу о предаји оружја „у року од 24 сата“.²⁹ И поред тога што је наредба у случају њеног неизвршења предвиђала оштре санкције, окупатор ни овом приликом није постигао жељени успјех.³⁰ Комунистичка партија је благовремено предузела мјере да се оружје ускладишти у сигурним склоништима. И док је окупатору предато нешто застарјелог наоружања, дотле се у партијским магацинима и код појединаца блиских партији налазило, рачуна се, преко 12.000 пушака, око 30 митраљеза, око 135 пушкомитраљеза, три артиљеријска оруђа, преко 50 сандука бомби и око три милиона метака.³¹

Затим су услиједиле и друге наредбе. Тако је наређено становништву сеоских општина да се „у циљу сдржавања реда

²⁶ Историјски институт НР Црне Горе у Титограду, архив КП Црне Горе (даље И. И.) XI 2а—1 (41).

²⁷ Исто, XI 2а— (41).

²⁸ Глас Црногорца, 19. IV 1941.

²⁹ Зета, 24. IV 1941. Наредба о предаји оружја није се односила на жандармерију и полицију која је сарађивала са италијанским војним властима. Они су само имали да пријаве оружје и муницију коју посједују (Зета, 1. V 1941).

³⁰ „По истеку горњег рока ко се затече у посједу оружја биће пријављен Војном суду и „најстроже кажњен“ (подвукао — Р. П. (И. И., XI 2а — 2 (41).

³¹ Батрић Јовановић, н. д., 36.

и безбједности“ могу задржавати у граду само у времену од 7 часова изјутра до 7 часова увече. Градском становништву било је забрањено задржавање на улици послје 9 часова увече.³² Ово зријеме је према потреби скрћивано или продуживано.

Осим наредби које су се односиле на цивилно становништво, окупатор је издао наредбу које су се односиле и на војна лица, припаднике бивше југословенске војске. У наредби команде Војног пресидија Цетиње од 22. априла стајало је: „Војна лица бивше југословенске војске, официри, подофицири, војници, који нијесу из Црне Горе, морају напустити подручје и вратити се у своја завичајна мјеста до 12 сати дана 24 овог мјесеца. По истеку тога датума они који се не буду покорили горњем наређењу биће интернирани по логорима. На исти начин ће се поступити са онима који буду боравили на подручју а буду носили униформе бивше југословенске војске. Овдје се изузимају лица која припадају жандармерији Цетиња и околних мјеста, која лица ће на лијевој руци имати посебну ознаку.“³³ Крајем априла заповједник XVII армијске области издаје наредбу по којој се проглашавају за ратне заробљенике сви припадници југословенских војних снага који су у 12 часова 17. априла били распоређени у служби „код истих војних снага“.³⁴ „Споменути војни припадници — стајало је даље у наредби — морају се одмах приказати [пријавити] најближој талијанској војној посади, код које ће истодобно извршити и предају оруђа, опреме, ратног материјала и др. По истеку 3 (три) дана од надневка [30. април — прим. Р. П.] који се налази на дну ове наредбе, сви они који се неће својевољно предати, биће ухапшени и кажњени по италијанском ратном закону са санкцијама које су предвиђене чланом 249. Војног казненог законика. Против оних, који се — по истеку 3 (три) дана од надневка на дну ове наредбе — неће својевољно предати и који ће бити затечени у посједу оружја, биће примијењене најтеже санкције утачане клаузулама примирја, које предвиђају смртну казну“.

Окупационе мјере до преузимања дужности и власти цивилног комесара спроводио је Привремени административни комитет под контролом италијанских војних власти. Доласком Маццолинија за цивилног комесара окупациони систем се мијења. Наименовањем за високог комесара (22. маја) Маццолини постаје носилац цјелокупне окупаторске власти у Црној Гори, а у питању грађанске власти био је одговоран Министарству иностраних послова Италије.³⁵

³² Зета, 24. IV 1941.

³³ И. И., XI 2а — (41).

³⁴ Зета, 1. V 1941.

³⁵ В. И. И., архив непријатељских јединица, 4/2—1, к. 740. Члан 1.

Од доласка Мацолинија окупатор предузима све мјере да дође у посјед државне својине и приватног капитала који су се у моменту капитулације затекли у Црној Гори. Одмах по предузимању власти Мацолини наређује да се у року од седам дана пријави Цивилном комесаријату сва готовина, вриједности, превозна средства, индустрија и сва друга имовина која је припадала бившој Краљевини Југославији или њеним управама без обзира на то да ли су раније била пријављена Административном комитету. „Једнаку пријаву треба поднијети — стајало је даље у тој наредби за готовину, драгоцености и све друге вриједности незаконитог поријекла, које се налазе у посједу приватних лица, установа или управа“.³⁶ Навешћемо неколико наредба о секвестрирању добара, углавном оним редом како их је окупатор објављивао. Посебном наредбом, првом у низу многих које је издао, Мацолини је ставио под секвестар приватне вриједности, готовину, обвезнице, драгоцености, марке и све друге вриједности које су припадале Краљевини Југославији, па било да су се налазиле у сједишту Зетске бановине или у сједиштима њених установа.³⁷ Иако је постављен за секвестрагора поменутих добара начелник финансијског одјељења Зетске бановине, подизање добара под секвестром дозвољавало се само од једног италијанског функционера, који је био делегиран у ту сврху, а који је имао још да врши надзор над текућом администрацијом бивше бановине. Сљедећом наредбом цивилни комесар је ставио под секвестар готовину, поштанске марке, порто-таксе и све остале вриједности које су се налазиле код Дирекције пошта Зетске бановине.³⁸ Затим је услиједило седам наредба о секвестрирању добара, које су биле обнародоване 3 маја. Тим наредбама се стављају под секвестар: Солана у Улцињу и сва покретна и непокретна имовина која јој је припадала, а затим новац и вриједносни папири који су се налазили код Народне банке, Чиновничке штедионице, Кредитне задруге, Црногорске, Хипотекарне и Трговачке банке и њиховим помоћним бла-

Мусолинијевог декрета о власти високог комесара гласи: „Високи комесар на територији Црне Горе која је запосједнута од италијанске војне силе, врши сву окупаторску власт у смислу ратног закона, а што се тиче цивилне власти у непосредном је контакту са Министарством спољних послова Италије“. Декрет су објавиле званичне новине (*Gazzetta ufficiale*) 19. јуна, а пренио *Глас Црногорца* од 2. VII 1941.

³⁶ *Глас Црногорца*, 18. V 1941. (наредба цивилног комесара Мацолинија, бр. 13 од 12. V 1941).

³⁷ В. И. И., архива непријатељских јединица, 1/1—к. 739 (наредба цивилног комесара Мацолинија, бр. 1. од 29. IV 1941).

³⁸ Исто, 1/1—5, к. 739 (наредба цивилног комесара Мацолинија, бр. 2 од 2. V 1941).

гајнама, филијалама и агенцијама.³⁹ Затим Мацолини ставља под секвестар паробродско друштво „Зетска пловидба“ Предсједник друштва постављен је за секвестратора и имао је да обезбиједи, под надзором италијанског функционера, његово редовно пословање.⁴⁰ Наредбама Мацолинија од 11. маја стављају се под секвестар покретна и непокретна имовина Југословенског друштва за жигице Д. Д. са сједиштем у Подгорици, складиште прерађеног и складиште непрерађеног дувана у Бару, складиште непрерађеног дувана и Царинарница у Подгорици и сва њихова покретна и непокретна имовина.⁴¹ У времену од 12. до 31. маја стављају се под секвестар све преостале новчане установе у Црној Гори са свим вриједностима које су се код њих налазиле и њиховим помоћним благајнама, филијалама и агенцијама. Тако се 12. маја ставља под секвестар готовина у новцу и вриједности Црногорске банке, а затим Подгоричке банке, Херцеговске банке, Бокељске банке у Котору, Филијале Јадранско-подоунавске банке у Котору, Хрватске штедионице у Котору, Никшићке банке и Поштанске штедионице у Подгорици.⁴² И најзад 20. јуна наредбом високог комесара Мацолинија стављени су под секвестар новац и све вриједности Српско-албанске банке на Цетињу и њеним помоћним благајнама и агенцијама у другим сједиштима, а које су припадале Краљевини Југославији или њеним управама.⁴³ За секвестратора су одређени дотадашњи шефови — директори ових усанова.

Послије извршеног секвестрирања окупатор је средином јуна одобрио рад неким новчаним усановама, остварујући потпуну контролу над њиховим радом и средствима. Тако је 14. јуна високи комесар Мацолини одобрио по указаној потреби „због хитних послова јавног карактера“ Народној банци на Цетињу, Црногорској банци, Чиновничкој штедионици, Трговачкој банци и Задружи државних службеника на Цетињу, Подгоричкој банци, Кредитној банци у Никшићу, Хипотекарној банци — филијали на Цетињу и Поштанској штедионици у Подгорици, да могу да предузму своје пословање. Др Ђиро де Мартино постављен је за ванредног комесара при наведеним новчаним, односно кредитним усановама.⁴⁴ Истим наредбама остала су на снази овлашћења која су имали директори ових усанова у смислу њихових дотадашњих статута и правилника, али је њихова

³⁹ Исто, к. 739, 1/1—6, 1/1—7, 1/1—8, 1/1—9, 1/1—10, 1/1—11, 1/1—12 (наредбе бр. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9).

⁴⁰ Исто, 1/1—19, к. 739 (наредба цивилног комесара Мацолинија од 8. V 1941).

⁴¹ Исто, к. 739, 1/1—22, 1/1—23, 1/1—24, 1/1—25, 1/1—26 (наредба бр. 20, 21, 22, 23, 24).

⁴² Исто, к. 739, 1/1—27, 1/1—29, 1/1—30, 1/1—31, 1/1—32, 1/1—33, 1/1—34, 1/1—51.

⁴³ Исто, к. 739, 1/1а—80 (превод документа приложен уз оригинал).

⁴⁴ Глас Црногорца, 24. VI 1941. (наредбе високог комесара Мацолинија, бр. 64, 65 68 и 69. од 14. VI 1941).

служба подвргнута надзору ванредног комесара, који је био овлашћен да даје одобрење или, по потреби, задржи од извршења закључене послове. Ванредни комесар имао је задатак да сваког мјесеца подноси извјештај високом комесару о свом пословању. Трошкови око вршења дужности ванредног комесара падали су на терет ових установа.⁴⁵

Окупатор је донио посебну наредбу о наплаћивању пореза. По тој наредби непосредни и посредни порези, бановински и општински прирези, државне, бановинске и општинске таксе, трошарине и калдрмина, као и све друге таксе и порези који су се наплаћивали за вријеме постојања југословенске државе, имали су се и убудуће наплаћивати старањем истих надлештава, а под надзором италијанских власти. За прекршитеље су остајали на снази санкције предвиђене у одредбама које су важиле у бившој Краљевини Југославији.⁴⁶

Ова посљедња мјера, као и мјере код новчаних и кредитних установа, имала је за циљ одливање динарске валуте из руку народа у окупаторске руке, али нам није познато да ли је ова мјера оживотворена послје тринаестог јула устанка.

Посебним наредбама стављају се ван снаге поштанске марке, порто-таксе и дописнице које је издала Краљевина Југославија. Њихова важност престајала је 13. јуна, када су имале да се пуне у промет марке са посебним отиском.⁴⁷

Високи комесар издаје 23. јуна наредбу о жигосању динарских папирних новчаница Краљевине Југославије, легалне емисије, које су у промету као лична својина „физичких и правних лица“ на територији Црне Горе. У наредби се каже да се неће „штамблирати“ новчанице које су већ изван курса или су илегално ушле у промет и оне које власти „из ма каквих разлога буду нашле за неважеће“. „Но свакако — стоји у поменутој наредби — ако и овакве новчанице случајно буду штамблиране то неће значити да су важеће“.⁴⁸ Члан 5. те наредбе гласи: „Ако се покаже сумњиво поријекло или власништво новчаница за које се тражи штаблирање, или ако се покажу као фалсификоване, штаблирање неће бити извршено, а новчанице ће бити задржане. У овом случају да ли ће бити штамблиране доноси једна комисија на Цетињу састављена од инспектора краљевске италијанске благајне, команданта краљевске финансијске страже за Црну Гору и г-на Михаила Ивановића, бив. нар. посланика и министра црногорског. Против одлуке Комисије неће бити примљена никаква жалба“.⁴⁹ Предвиђане су оштре санкције за

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ В. И. И., архив непријатељских јединица, к. 739, 1/150; *Глас Црногорца*, 3. VI 1941 (наредба високог комесара бр. 48, од 31. V 1941).

⁴⁷ Исто, к. 739, 1/1а—58; *Глас Црногорца*, 11. VI 1941 (наредба високог комесара бр. 56, од 5. VI 1941).

⁴⁸ Исто, к. 739, 1/1—100, 1/2а—7; *Глас Црногорца*, 2. VII 1941 (наредба високог комесара бр. 91, од 23 VI 1941).

⁴⁹ Исто.

лица која на било који начин покушају да изиграју ову наредбу. У том случају одузео би им се сав новац поднесен за жигосање, а осим тога „биће предата Војном суду и кажњена затвором до 6 (шест) мјесеци и до 15.000 динара глобе, ако њихова кривица не буде још за већу казну“⁵⁰ У наредби је даље стајало да новчанице које не буду жигосане у за то одређеним данима неће имати више никакве вриједности на територији Црне Горе.

На тај начин окупатор је постигао свој циљ. Секвестрирањем новчано-кредитних установа успио је да узме у своје руке капитал који се затекао на подручју Црне Горе и да њим даље располаже. Жигосање новца, рекло би се, имало је други смисао. Тиме је, прије свега, требало обезвриједити оне новчанице које су пронађене у пећини Требјеси и нежељено ушле у промет и на тај начин сузбити шпекулацију, затим онемогућити притицање динара из других крајева у Црну Гору, а осим тога имало је и политички значај. Окупатор је тиме хтио да издвоји Црну Гору из остале територије Југославије и да је учини посебним подручјем. Посредно, ова мјера је значила пљачкање народа. Жигосање је било прелазна фаза у намјераваном плану окупатора да у скорој будућности изврши замјену динара за лиру, која је била врло неповољна.⁵¹ Посљедица жигосања била је и у пропадању једног дијела новца које становништво није жигосало. Тако су многе уштеђевине или пропале или обезвријеђене скорашњом замјеном новца. Замрзнута средства која су постојала у народу, овим су била потпуно умртвљена. (Обезвредивање новца, као и неповољна замјена, допринијели су каснијој појави натуралне размјене међу становништвом.)

ПЛАНОВИ ОКО СТВАРАЊА „НЕЗАВИСНЕ“ ЦРНЕ ГОРЕ

Ускоро послје напада на Југославију Хитлер доноси план (12. IV 1941.) о подјели Југославије, према којем се њено подручје дијели између нападача: Њемачке, Италије, Мађарске и Бугарске. Према овом плану „политичко уобличавање“ Црне Горе препушта се Италији. „При томе — стоји у поменутом плану — може доћи у обзир и поновно успостављање самосталне Црне Горе.“⁵² Након капитулације југославије извршена је коначна диоба њене територије и повучена демаркациона линија између њемачког и италијанског интересног подручја. На састанку у Бечу (21. и 22. априла 1941.) између Тана и Рибентопа, италијански и њемачки министри спољних послова су се сложили да се Црна Гора обнови као независна држава, „уједињена с Ита-

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Према прогласу у службеном листу објављеном у Риму 18. IV 1941. године вриједност динара у односу на италијанску лиру, на подручју окупираном од италијанске војне силе, била је 100 према 30, односно једна лира мијењана је за 3,33 динара (Зета, 24 IV 1941.).

⁵² *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, том. II, књ. 2, прилог док. 14

лијом политичким и уставним везама, које ће касније бити потанко разрађене⁵³ и да се црногорско питање тиче искључиво Италије.⁵⁴

Приликом шестоаприлског напада на Југославију дошле су до изражаја сепаратистичке тежње извјесних реакционарних снага готово у цијелој земљи. Тако је још 6. априла бан Нагличен у Словенији формирао Народни свет, који је радио на стварању словеначке државе у оквиру Хитлерове Њемачке, а 10. априла извршено је проглашење Независне Државе Хрватске. Са пропадањем Југославије, отцјепљењем појединих њених покрајина, као и под утицајем италијанске пропаганде, оживљавају сепаратистичке тенденције и код једног дијела вођства Црногорске федералистичке странке, која је у комадању Југославије видјела могућност успостављања „независне“ Црне Горе. Једна група водећих црногорских федералиста са Цетиња дочекала је италијанске трупе под именом „Комитета за ослобођење Црне Горе“.⁵⁵

Са италијанском претходницом која је 17. априла 1941. године умарширала у Црну Гору налазио се и италијански шеф пропаганде у Тирани Лорусо, који је имао задатак да нађе подесне личности за формирање квислиншке власти у Црној Гори. Лорусо је истога дана ступио у контакт са групом сепаратистички настројених људи из вођства Црногорске федералистичке странке на Цетињу и чекао им да су италијанске трупе дошле у Црну Гору да успоставе „независну“ црногорску државу. Ова група, на челу са Јовом Поповићем и Душаном Вучинићем, узела је црногорски барјак из музеја и развила га заједно са италијанском заставом на бившем двору краља Николе, уз интонирање црногорске химне. Том приликом су Поповић, Вучинић са балкона двора честитали „слободу“ Црногорцима.⁵⁶ Послије тога ова група је пошла у зграду Општине, гдје је поновила исту сцену.

⁵³ Тајни архиви грофа Ђано, 460. О разговорима са Рибентропом Ђано је телеграфски извјестио Мусолинија. Говорећи о границама Хрватске, Ђано извјештава: „Рибентроп је повукао границе Хрватске на темељу неслужбених захтјева из Загреба. Та би држава обухватала Босну и Херцеговину у њиховим старим границама, укључивши и веома широки дио далматинске обале. Смјеста сам за нас затражио читаву Далмацију. Рибентроп је на то одговорио како Њемачка сматра правом Италије да непосредно преговара с Хрватском о разграничењу, али је без тешкоћа признао опортуност територијалног континуитета између Италије и црногорско-албанске зоне...“

⁵⁴ Исто, 462.

⁵⁵ Глас Црногорца, 19. IV 1941 (На челу ове групе налазили су се: Јово Поповић, Душан Вучинић, Иво Јовићевић, Пегар Ломпар и др.).

⁵⁶ Глас Црногорца, 19. IV 1941; Зета, Подгорица, 27. IV 1941; ДСУП, изјава Јова Поповића од 5. XII 1944. Изјаве сепаратистичких вођа—квислинга морају се свакако узимати са резервом. У недостатку других извора били смо принуђени да се њима користимо у већој мјери.

Након тога група је пошла у зграду Бановине гдје је у присуству Лорусоа примила дужност од дотадашње Банске управе, на чијем се челу налазио Блажо Ђукановић. Истог дана група је под именом Привременог управног одбора издала проглас црногорском народу у коме се каже:

„Црногорци! Улазак у Цетиње и у Црну Гору трупа Осовине ослобођава нашу земљу од 20. годишњег југословенског ропства и побуђује у нама наду једног васпостављења старе, племените и поносне црногорске државе. Привремени Управни одбор који се, са заштитом италијанских војних власти, усталичио у Владиној палати и почео његово дјело грађанске изградње, позива све Црногорце сваког реда и положаја, да сарађују на повратку нормалних прилика.

Црногорци! Окупите се и стисните се чврсто око витешког барјака наше Домовине и чекајте с повјерењем одлуке велике Италије, с чијом владајућом кућом нас вежу осјећаји живог сдужељења, особито за племениту и драгу особу Краљице и Царице Јелене, кћери наше земље.

Молили смо Вођу Италије и фашизма да чује повик наших срца за васпостављење Црне Горе, као што је била вјековима. Убијеђени смо, да ће наш повик, који је такође и Ваш, бити прихваћен.

Радите с миром и тишином, не пустите се заварати нетачним вијестима стављеним у оптицај од стране злонамјерних, учините да говори у вама, послјије толико година подјармљивања и глачења осјећај слободне Домовине“⁵⁷

У току истог дана такозвани Привремени управни одбор се конституисао у Привремени административни црногорски комитет, у који је ушло 13 лица.⁵⁸ Привремени административни комитет је објавио текст о свом конституисању, у којем између осталог пише:

„Овај Комитет замијенио је власти бивше југословенске државе скршене од сила Осовине и у споразуму са војним италијанским, властима преузима дужност да осигура нормално функционисање живота и дјелатности земље.

Комитет прима за своје жеље већ подастријете Дучеу за слободу Црне Горе тражећи његову високу и великодушну по-

⁵⁷ Глас Црногорца 19. IV 1941.

⁵⁸ У административни комитет ушли су: Јово Поповић, Михаило Ивановић, Душан Вучинић, Богдан Ивановић др Јован Клисић, Саво Милуновић, Петар Ломпар, др Иво Јовићевић, Крсто Петровић, Буро Ђуришић, Иво Радоњић, Васо Вановић и Буро Петровић. Федералистички вођи водили су рачуна да у Комитет уђу представници и других политичких партија и групација, као што су били Богдан Ивановић и др. Јован Клисић, који нијесу били федералисти. Вило је појединих чланова Комитета који нијесу дали свој писмени пристапак као на примјер. Саво Милуновић (Оригинал документа чува се у Централној народној библиотеци на Цетињу.)

дршку да би се оствариле двадесетогодишње аспирације народа црногорског, који је у својој дугој и славној периоди историје доказао да заслужује слободу, коју му је негирао бивши версајски диктат.

У то име Комитет позива Цетињане да овај догађај од највећег историјског значаја за Црну Гору и њен народ схвате озбиљно како им то и доликује, те да свако без разлике на доба и положај буде извршивао своје дужности за добро Црне Горе и њеног нападеног народа⁵⁹

Затим је Привремени административни комитет упутио поздравне телеграме италијанском краљу Виктору Емануелу Мусолинију и грофу Бану.⁶⁰ Како је Комитет требало да представља привремену владу, то су, на предлог Богдана Ивановића, додијељени ресори појединим његовим члановима. Тако је Јову Поповићу додијељен ресор председника Комитета и спољни послови, Душану Вучинићу: правда, црквени послови и просвјета, инж. Богдану Ивановићу: саобраћај и ПТТ, др Јовану Клисићу социјална политика и народно здравље и исхрана, др Иву Јовићевићу: унутрашњи послови — полиција, Петру Ломпачићу: финансије, трговина и индустрија и Крсту Петровићу: државна добра.⁶¹ Један од основних задатака које је окупатор поставио пред Комитет било је разоружање народа, односно прикупљање оружја од народа и из складишта оружја која су припадала бившој југословенској војсци и предаја италијанским војним властима.⁶² На иницијативу Лорусоа, који се након формирања квислиншке власти на Цетињу вратио у Албанију, Комитет је приступио формирању мјесних комитета по унутрашњости. У горске федералистичке странке, негдје и без њихове сагласности, а негдје су именовани, иако ређе, и људи из дотадашњег мјесне комитете су именовани вићенији људи, чланови Црноапарата грађанске власти. Међу овима првим било је и поштених људи и родољуба, који су се раније или касније прикључили народноослободилачком покрету.

Мјесни комитет у Подгорици формиран је 23. априла,⁶³ а затим се формирао у Даниловграду, Никшићу, Колашину, Ба-

⁵⁹ Глас Црногорца 19. IV 1941.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Докуменат се чува у Централној народној библиотеци на Цетињу.

⁶² Окружни суд — Цетиње, бр 102/45 (пресуда групи Новице Радовића, препис).

⁶³ Привремени административни црногорски комитет послао је 22. априла свог „посланика“ Душана Вучинића у Подгорицу са задатком да формира мјесни привремени црногорски комитет. Већ сјутрадан изјутра Комитет је преузео власт. За начелника среза постављен је Митар Лаковић, за предстојника градске полиције Благота Мартиновић, а за предсједника Градског поглаварства Станко Марковић. Приликом преузимања дужности Комитета, Душан Вучинић је одржао говор са балкона Поглаварства и том приликом „поздравио стварање независне црногорске државе и пријатељске силе“.

ру, Ријеци Црнојевића и Шавнику.⁶⁴ Мјесни комитети су постојали углавном само на папиру, с изузетком оних у Подгорици, Шавнику и Ријеци Црнојевића, који су се били и конституисали, док до формирања неких није уопште ни дошло. Мјесни комитети требало је да буду носиоци квислиншке грађанске власти у срезовима, под непосредним надзором италијанских војних власти. Али је њихова дјелатност била кратког вијека. Мацолени их је, ускоро по свом доласку за цивилног комесара, распустио, као уосталом и главни Привремени административни комитет, а грађанску власт преузио сам са својим апаратом и цивилним делегатима по срезовима, ослањајући се на апарат старе власти. Умјесто Привременог административног комитета Мацолени је формирао Савјетодавно вијеће (Консулта), чија се компетенција сводила на то да даје мишљење када то италијанске власти буду тражиле.⁶⁵ Његова надлежност односила се углавном на послове административне природе. Намјесто привремених мјесних комитета, у среским мјестима наименован је по један члан, који је имао да буде као неки савјетодавно орган при комесарима, односно делегатима цивилног комесаријата у тим мјестима.⁶⁶

Долазак окупаторских трупа у Црну Гору учинио је да у вођству Црногорске федералистичке странке дође у почетку до несугласица, а касније и до расцјепа. Нема сумње да су супротности у вођству црногорских федералиста постојале и од раније, али су оне за вријеме окупације дошле до пуног изражаја. Код највећег дијела вођства доласком окупатора оживљавају сепаратистичке тежње, док је један мањи дио неко вријеме остао досљедан свом страначком програму и изјашњавао се против цијепања државне територије. Међутим, све групе и струје у вођству Црногорске федералистичке странке су се у једном слагале — на плану сарадње са окупатором. Неке групе сарађују активно са окупатором од првог дана окупације, док друге у почетку тактизирају избјегавајући отворену сарадњу. Послије отпочињања народноослободилачке борбе, све групе без резерве сарађују са окупатором и пружају му пуну помоћ и подршку у борби против црногорског народа и његове слободе и независности.

Најизразитији представници групе сепаратиста—квислинга, која је од првог дана окупације почела отворену сарадњу са окупатором организујући под његовом заштитом квислиншку управу, били су: Јово Поповић, бивши црногорски опуномоћени министар (противник уједињења и као такав живио у иностранству до пред сам рат, залажући се за рестаурацију Црне Горе); затим Душан Вучинић, адвокат, генерални секретар странке,

⁶⁴ Мјесни комитет у Подгорици сачињавало је 12 чланова, на Ријеци Црнојевића 16, у Шавнику 9, док су остали једва имали 1—3 члана.

⁶⁵ Глас Црногорца 18. V 1941.

⁶⁶ Зета 15 V 1941.

који се у моменту капитулације задесио на Цетињу; Петар Ломпар, Иво Јовићевић и други.

Ускоро послјеје окупације групи се прикључује Михаило Ивановић, бивши црногорски министар, који је до тада живио у Херцег-Новом. Мјесец дана касније у Црну Гору долази Секула Дрљевић, бивши министар црногорске владе, проушашки оријентисан, представник најреакционарнијег дијела вођства Црногорске федералистичке странке, који се одмах по доласку прикључио овој групи квислинга. Ова група сепаратиста квислинга га је дочекала са великом помпом и извикала га за „народног учетиља“ и „вођу“. На дан Дрљевићева доласка сепаратисти су издали ванредан број *Зете*, који је од уласка окупаторских трупа постао њихов орган, у коме је објављен његов поздрав црногорском народу.⁶⁷

Дрљевић је послјеје првог свјетског рата држао ватрене говоре у Скупштини против италијанске империјалистичке политике према балканским народима и декларисао се као противник политике „пријатељства“ са фашистичком Италијом, истичући да „свака наша влада мора знати да постати *amicus populi Romani* значи крај наше државне и народне слободе.“⁶⁸ То му међутим, није сметало да у првим данима окупације стане на чело и постане главни идеолог најреакционарнијем дијелу сепаратистичког вођства и пружи пуну помоћ италијанском окупатору у остваривању његовог плана на стварању квислиншке државе у Црној Гори.

Групи се прикључио и Петар Пламенац, иако се по својим концепцијама донекле разликовао од претходне групе.

Међу подгоричким федералистичким вођством постојале су двије струје. Једна је била сепаратистичка, а њени главни представници били су Новица Радовић и Драгиша Мијатовић, док се представник друге струје, Саво Вулетих, изјашњавао против отцјепљења Црне Горе. Чланови главног одбора Федералистичке странке Новица Радовић и Драгиша Мијатовић били су изабрани за чланове квислиншког привременог мјесног комитета у Подгорици. Они су били протагонисти идеје о стварању велике Црне Горе под окриљем фашистичке Италије и као такви осјећали су да су запостављени од стране такозване цетињске групе. Радовић и Мијатовић су се плашили да ће група сепаратиста—квислинга која се тада налазила на Цетињу приграбити за себе све високе положаје у државној управи, па су припремили листу чланова Комитета, на којој су се, разумије се, налазила и њихова имена. Почетком маја Радовић и Мијатовић су пошли на Цетиње и том приликом захтијевали да се, ако Италијани де

⁶⁷ Дрљевићев поздрав под насловом *Браћо Црногорци* објавила је *Зета* у ванредном броју од 12. V 1941 год.

⁶⁸ Секула Дрљевић, *Централизам или федерализам*, Земун 1926, 68 (говор одржан у Народној скупштини 26. марта 1926).

facto желе слободну Црну Гору, образује једна влада по угледу на Недићеву владу у Србији, иначе да Комитет нема *raison d'être*.⁶⁹ Том приликом Радовић и Мијатовић су дали Јову Поповићу своју листу чланова Комитета, будућих министара, на којој су поред осталих били: Јово Поповић, Душан Вучинић, Новица Радовић, Драгиша Мијатовић, Андрија Петровић и др.⁷⁰

Представник друге струје из Подгорице, Саво Вулетић, упутио је по Радовићу и Мијатовићу писмо Секули Дрљевићу, Михаилу Ивановићу и Душану Вучинићу, позивајући их да сазову Главни одбор који ће одлучити о ставу странке, с обзиром на створену ситуацију. Вулетић је даље захтијевао да се убудуће ништа не предузима без одлуке Главног одбора, запријетивши у противном својим иступом из странке.⁷¹

Група сепаратистичког вођства на Цетињу очекивала је тих дана повратак Мацолинија из Италије и нове инструкције, па није ништа конкретно предузела у вези са тражењима Радовића и Мијатовића. Тако су се они без резултата вратили сјутрадан у Подгорицу изјавивши да их више рад Комитета не интересује и да ће они убудуће другачије радити.⁷² Вулетићев захтјев остао је такође без одговора, па је он једном приликом преко јавности покушао да се огради од њиховог рада. У броју *Зете* од 21. маја 1941. године, у исправци на један напис под насловом „Једно заслужно признање“, Вулетић иступа у својству члана Главног одбора и бившег представника Странке у парламенту, истичући да је „Црногорска странка свакад од стварања државе Југославије противу свих режима, који су ма кад у њој владали, водила борбу и у Народној скупштини и иначе једино и искључиво у духу и смислу свог штампаног страначког програма⁷³ и по својим свакад јавно испољаваним интенцијама које бјеху у вези с тим програмом.“⁷⁴ Из овог написа се види да Вулетић наступа у духу свог страначког програма, а против сепаратистичког рада на формирању нове црногорске државе. Овакав његов став довео га је у сукоб са цетињском групом сепаратиста, који су га већ убрајали у своје противнике. У то доба Вулетић се још не изјашњава за сарадњу са окупатором, али ни против ње. Његова сарадња са окупатором почиње послје отпочињања народно-слободилачке борбе.

⁶⁹ ДСУП, изјава Новице Радовића.

⁷⁰ ДСУП, саслушање Душана Вучинића од 24. XII 1944

ДСУП, изјава Новице Радовића.

⁷² Исто.

⁷³ Вулетићева алузија је јасна, јер је програм Црногорске федералистичке странке предвиђао федеративно уређење у оквиру Југославије, а не отцјељење (објављен у органу Црногорске федералистичке странке. — *Црногорац*, Подгорица, 30. VI 1927).

⁷⁴ *Зета*, бр. 24, 21. V 1941.

Првих дана после окупације и формирања Привременог административног црногорског комитета, Радио-Рим је јавио да је на Цетињу формирана „Привремена црногорска влада“ и да се побједом сила Осовине успоставља „независна“ црногорска држава.⁷⁵ Охрабрани италијанским обећањима, сепаратисти су сматрали да је дошао прави час за обнављање црногорске државе, па усмјеравају своју активност на том плану. Италијани су им наговјестили могућност успостављања државних граница из 1914. године. Сепаратисти су у томе видјели нове могућности па су претендовали на испуњење Лондонског уговора од 26. априла 1915. године, по коме је Црна Гора требало да добије знатно територијално проширење.⁷⁶ Црногорски сепаратисти нијесу крили да њихове жеље иду и даље, па су тражили више него што им је и Лондонски уговор обећавао. „Међутим, зна се — истицали су сепаратисти — да ни Лондонски уговор, с обзиром на вријеме у коме је постао и с обзиром на околности под којима је закључен, није у свему задовољавао аспирације Италије и Црне Горе, па се Црногорци надају да ће пријатељске силе Осовине водити рачуна о томе и да ће и мимо и више од одредаба овог уговора задовољити аспирације Црне Горе.“⁷⁷ Према томе, како је ова група црногорских сепаратиста жељела и јавно истицала, црногорске границе требало би да обухватају не само Црну Гору са Приморјем него и Дубровник, цијелу Херцеговину, Санџак, Метохију са Призреном и сјеверну Албанију до Драча.⁷⁸ Тако је поново оживјела фикција о великој Црној Гори. Њени ствараоци су истицали историјско право Црне Горе на области Херцеговине, напомињући да су Травунија и Захумље са Дукљом и Приморјем сачињавали прву словенску Дукљанску кнежевину (Вишевић) и да се Дукљанско краљевство Војислава, Бодинова краљевина, Зета у доба Балшића и црногорско краљевство Петровића налазило на истој територији. Што се пак тиче Санџака и Метохије, на њих је полагаано више етничко право, истичући да цијелу ову област настањује црногорски народ (68%, тј. сав православни живља, напрама 32% муслиманског живља), који се од давнина а и у најближој прошлости пресељавао из Црне Горе

⁷⁵ ДСУП (Изјава Новике Радовића); Зета, бр. 17, 1.V 1941.

⁷⁶ По Лондонском споразуму четири савезничке силе одлучиле су да се додијели Хрватској, Србији и Црној Гори сва јадранска обала у горњем Јадрану од Волоског до сјеверне далматинске обале заједно са Ријеком, Крком, Рабом и неким острвима у доњем дијелу Јадрана (који су интересовали Србију и Црну Гору), читава обала од Планке до Дрима са Сплитом, Дубровником, Котором, Баром, Улцињем, Медовом, Штитом, Драчом и још неким мањим острвима. По том уговору Италија је изјавила да се неће опирати ако Француска и Русија мисле да се сјеверна и јужна Албанија подијели између Црне Горе, Србије и Грчке.

⁷⁷ Зета, бр. 17, 1.V. 1941.

⁷⁸ Зета, 15. V, 23. V и 22. VI 1941.

у ове области. Они су истицали да све наведене области (Црна Гора, Херцеговина, Санџак и Метохија) чине једну економску, географску и етничку цјелину, наводећи као прилог томе и то да је и приликом подјеле Југославије на бановине темељито проучавана свака јединица с економске тачке гледишта и да је наведена територија чинила једну бановинску област. „Ове историјске истине и стварности — писали су сепаратисти — треба да имају у виду не само сви Црногорци: православни, католици и муслимани од Неретве до Романије, Рашке и Призрена, него и наши вјековни сусједи и браћа: Хрвати, Србијанци, Бугари и Арбанаси, као и наши пријатељи: Италија и Њемачки Рајх“.⁷⁹ Претензије на сјеверну Албанију заснивале су се на Лондонском уговору.

Оваквим аспирацијама црногорских сепаратиста доприносиле су њихове илузије у италијанску искрену наклоност, због родбинских веза између италијанске и бивше црногорске династије, коју су појачавале италијанска увјеравања и обећања да ће се изаћи у сусрет њиховим жељама. Њихове аспирације подгријавали су захтјеви сусједних покрајина да се припоје Црној Гори. Не располажемо оригиналним документима у коме се изјашњавају жеље сусједних покрајина. Ипак је нешто од тога објављено у *Зети*, једно вријеме једином листу који је тада излазио у Црној Гори.⁸⁰ И поред тога што морамо бити обазриви према оваквим подацима и њихову вјеродостојност узимати са резервом, навешћемо неколико таквих података за које сматрамо да ће бити интересантни. У *Зети* бр. 19, од 8. маја, објављена је једна вијест под насловом: „Херцеговина за Црну Гору“, коју ћемо у цјелини пренијети:

„Прије два дана стигла је на Цетиње једна делегација из свих мјеста Херцеговине, која је преко Привременог црногорског комитета на Цетињу изразила припадност Херцеговине Црној Гори. Том приликом делегација је послала Њ. В. Краљици и Царици Јелени следећу депешу:

Њезином величанству краљици и царици Јелени — Рим

Делегати Херцеговине окупљени данас на славном Цетињу, шаљу племенитој краљици и царици поздраве и изјаве оданости, молећи је да Херцеговина буде нераздвојна од Краљевства Вашег славног Оца, јер су наше борбе, патње и славе заједничке кроз вјекове са Црногорцима.

Делегати (потписи)

На ову депешу, јуче је Црногорски комитет при Цивилном комесару за Пољу Гору на Цетињу примио од Њ. В. Краљице и Царице телеграфски одговор следеће садржине:

⁷⁹ *Зета*, 15. V 1941.

⁸⁰ *Глас Црногорца*, као орган Цивилног комесаријата, почео је да излази 18. маја 1941.

Јову Поповићу, предсједнику Привр. комитета — Цетиње (Црна Гора)

Њ. Величанство краљица и царица захваљује топло на плеситој жељи.

Цетиње, примљено 6. V 1941. г. у 18. h.
Таколи, почасни ађутант.“

С обзиром на то да не располажемо оригиналом телеграма, нијесмо у могућности да сазнамо имена потписника, на основу којих бисмо могли утврдити чију су жељу потписници изражавали. Ипак се са доста вјероватноће може закључити да су то биле жеље грађанских елемената, који су у томе, немајући даље перспективе, тражили излаз из тешке ситуације усташког терора у Херцеговини.

Нашећемо још једну вијест, објављену такође у *Зети*, у којој се говори о молби делегације из неких херцеговачких мјеста да се Херцеговина припоји Црној Гори:

„Прије два дана (вијест је датирана са 7. VI. 1941 — прим. Р. П.) допутовали су на Цетиње делегати из црногорског дијела (!) Херцеговине: Мостара, Требиња, Гацка, Љубиња и Стоца, те су били примљени код Његове Екселенције Високог цивилног комесара за Црну Гору г. Мацоленија и предали му меморандум, у коме су изложили несносно стање нашег становништва у тим крајевима, усљед злочиначке акције неодговорних елемената. У Меморандуму су именоване невинне жртве, рушење Његошевог споменика у Требињу и други злочини и пљачке, затвори и прогонства; а најновијим статистичким подацима доказали су да Црногорци (читај: православни) у томе крају имају 123.000 напуштања 78.000 муслимана и Хрвата, и да припадају Црној Гори и историјски и етички и по економском интересу и осјећањима народности, те моле да се ови разлози уваже и припоје Црној Гори, у противном да ће продужење садашњег безвлашћа и злочина довести до тешких посљедица.

Његова екселенција Високи цивилни комесар саслушао је са пуно пажње и осјећања излагања делегата и обећао им да ће њихове жеље препоручити на надлежно мјесто“.⁸¹

Преко *Зете* су објављивани написи који су говорили о сличним жељама православног живља из Санцака и Метохије.⁸² У вези са таквим развојем догађаја сепаратистичко вођство са Петиња затражило је од италијанских власти да се дозволи њиховим представницима одлазак у Рим „ради директних разговора

⁸¹ *Зета*, 8. VI 1941.

⁸² Ванредни број *Зете*, бр. 21 од 12. маја 1941. године, објавио је једну notiцу под насловом *Санџак за Црну Гору*, следеће садржине: „Обавијештени смо да народни представници из свих мјеста из Санцака упућују резолуције и захтјеве да је судбина Санцака неразруживо везана за Црну Гору. Исто тако јављају о истовјетним жељама народа из црногорског дијела Метохије и Косова.“

са италијанском владом о будућности Црне Горе.^{82а} У том смислу сепаратисти су, на иницијативу Петра Пламенца, одлучили да напишу ноту Маџолинију за италијанску владу, у којој ће изложити своје захтјеве. Формиран је и један одбор од 3 лица у који су ушли: Секула Дрљевић, Петар Пламенац и Душан Вучићић, који је имао да изради пројект ноте. У ноти се од италијанске владе захтијева да одговори: шта Италија намјерава да уради у питању црногорских граница. Јово Поповић је 17. маја предао ноту Маџолинију, који је сјутрадан отпутовао у Рим.

Окупатор, међутим, није ни помишљао на неко територијално проширење Црне Горе. Не само да није мислио да примијени Лондонски уговор у погледу црногорских граница, него је дошло у питање и успостављање граница из 1914. године. На краљево инсистирање да се успоставе црногорске границе из 1914. године, гроф Ђано је изјавио да је то немогуће, јер би се Албанци побунили.⁸³ Наиме, Италији је много више било стало до Албаније, која је за њу представљала важну стратегијску базу на Балкану. Зато је фашистичко Министарство спољних послова радило не на обнављању или пак проширењу црногорских граница, како су то црногорски сепаратисти прижељкивали, него на стварању велике Албаније на рачун југословенске, односно црногорске територије. У међувремену је Италија била анектирала у корист Велике Албаније готово читав Космет, западни дио Македоније и дијелове барског, подгоричког, андријевичког и беранског (иванградског) среза од црногорске територије.⁸⁴ Област Боке Которске, заједно са подручјем Сплита и Задра, анектирала је Италија као „интегрални дио италијанског краљевства“. Херцеговина је ушла у састав такозване Независне Државе Хрватске, док је Санџак остао у саставу Недићеве Србије. Тако је пропао план црногорских сепаратиста о стварању велике Црне Горе.

По повратку из Италије Маџолини је донио Мусолинијев одговор о питању црногорских граница, док на сепаратистички захтјев о упућивању њихове делегације у Рим није овом приликом донио никакав одговор.^{84б}

Свака сепаратистичка комбинација која је ишла за тим да се на рушевинама Југославије створи некаква држава под заштитом фашистичких бајонета била је издаја. Због тога је Комуни-

^{82а} ДСУП, Изјава Јова Поповића од 24. XI 1944.

⁸³ Дневник грофа Ђано, 247.

⁸⁴ Албанији су прикључени: Улцињ са околином, Тузи, Хотин, Грета, Затријебач, Врањ, Владањ и Кодрабудан, Плав и Гусиње са околином и Рожаје са околином.

^{84б} Према изјави Јова Поповића од 24. XI 1944, Мусолинијев одговор о питању црногорских граница гласио је: „Границе сада постављене од војске све су привремене и дате ради војничке администрације, а тек после рата биће успостављене сталне границе“.

стичка партија улагала напоре да објасни широким народним масама издајнички рад сепаратистичког вођства Црногорске федералистичке странке. Комунистичка партија је упозоравала црногорски народ да се до слободе може доћи не отијепањем и стварањем квислиншке црногорске државе, како су то сепаратисти жељели, већ једино у заједничкој борби свих поробљених народа Југославије.⁸⁵

ПИТАЊЕ ПРИЈЕСТОЛА

У плановима око стварања квислиншке црногорске државе наметнуло се као актуелно питање пријестола. Идеја је потекла од италијанског двора. Краљица Јелена се залагала да се на пријестолу обнови династија Петровић, а за најозбиљнијег претендента за црногорски пријесто сматран је Михаило Петровић, син кнеза Мирка. Предлог са довођењем династије Петровић на црногорски пријесто није најповољније примљен у италијанском Министарству иностраних послова, јер се појавила бојазан да се у Албанији не пробуди нада да ће добити домаћу династију, али је Мусолини ипак дао коначан пристанак.⁸⁶ Предлог италијанског двора да се Михаило крвнише за црногорског краља није добро примљен у Црној Гори. Широке народне масе су сматрале да је то што раде црногорски сепаратисти под заштитом окупатора издаја и осуђивали су њихове махинације. План са Михаилом није добро примљен ни у сепаратистичким круговима. Он је живио и школовао се у иностранству и није био много познат у Црној Гори, а осим тога сепаратисти су сматрали да он нема „физичке и духовне особине својих великих предака“.⁸⁷ Изгледа да су они били загријанији за краљицу Јелену, не само због тога што је она као италијанска краљица уживала већи ауторитет код малог броја сепаратистичких присталица, него због тога што су вјеровали да је она у већој могућности да се заузме за црногорска питања, па је у Рим стигла жеља црногорских сепаратиста да се Јелена крунише круном Петровића.⁸⁸ Међутим, краљ Виктор Емануел је био против тога да краљица Јелена прими црногорску круну па је препоручио да се за црногорског краља постави син кнеза Романа који је у себи имао крви породице Петровић. Цивилни комесар за Црну Гору Мацолини, који је био допутовао у Рим на реферисање и да прими инструкције за даљи рад у погледу остварења италијанских планова у Црној Гори, добио је задатак да изнесе овај предлог пред црно-

⁸⁵ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, II, 1, док. 1 (Проглас ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од јуна 1941.

⁸⁶ Дневник грофа Ђана, 238—240.

⁸⁷ ДСУП, предмет Новице Радовића.

⁸⁸ Дневник грофа Ђана, 127.

горске квислинге при повратку на Цетиње. Мацолени је увјеравао да ће такав предлог бити сигурно одбијен, „из простог разлога што нитко не зна да ово добро дијете уопће постоји на свијету“.⁸⁹ Међутим, ни кнез Роман није хтио да пристане на тај предлог. Италијани су онда били принуђени да се поново врате на предлог са Михаилом. Кад му је саопштен план италијанског двора и фашистичке владе да он буде обновитељ црногорског пријестола, Михаило је то одбио, не желећи да се компромитује, јер је био увјерен да ће Италија и Њемачка изгубити рат и да је свако ратно рјешење пролазио и привремено. „Не вјерујем — закључује Ђано у свом дневнику — да би краљица била врло поносна оваквим схватањем овога изданка Петровића.“⁹⁰ Пошто нијесу успјели да пронађу погодна лице, које би обновило црногорски пријесто, Рим је почео размишљати о краљевском намјесништву. Још се није било ни осушило мастило на краљевој наредби по којој је требало да преузму намјесништво тројица Црногораца, а у Црној Гори је отпочео општенародни устанак против италијанског окупатора. Више није било потребно разбијати главу због црногорског пријестола.

ПЕТРОВДАНСКИ САБОР

Мацолени је дошао у Црну Гору с унапријед припремљеним планом. Његов задатак је био да припреми терен за проглашење „независне“ Црне Горе, у ствари квислиншке државе, која би у потпуности била зависна од фашистичке Италије. О доласку цивилног комесара Мацоленија у Црну Гору Иво Јовићевић пише: „У међувремену стигао је Мацолени заједно са његовим цивилним чиновништвом, па нас је једног дана све позвао и саопштио нам сљедеће: „Ја ћу остати у Црној Гори највише два мјесеца и онда када се буде успоставила црногорска влада и црногорска жандармерија, и ја и моје чиновничко особље ћемо напустити Црну Гору. До тога времена пак ја ћу вршити административну дужност, а свим црногорским чиновницима наређујем да остану на својим мјестима и да се не баве никаквом политиком. Ја не правим никакве разлике између политичких црногорских странака и за њих нећу ни да знам, јер ја пред очима видим само народ црногорски и ништа више.“⁹¹ Ова Мацоленијева изјава довољно јасно говори о његовој мисији у Црној Гори.

Пошто су стекли увјерење и Мацолени и италијанско Министарство иностраних послова да је политичка ситуација у Црној Гори сазрела за формирање квислиншке државе, Мацолени

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто.

⁹¹ ДСУП, изјава др Ива Јовићевића.

је у другој половини јуна позван, по четврти пут, у Рим, ради рјешења „црногорског питања“. Мацолини је овом приликом добио задатак да припреми црногорски „сабор“ који ће припремити проглашење „независности“ црногорске државе. У Риму је Мацолини добио текст декларације коју је требало позвани делегати да одобре на сабору. Почетком јула Мацолини се вратио на Цетиње гдје је позвао чланове Савјетодавног вијећа и друге људе од повјерења и саопштио им одлуку италијанске владе о успостављању „независне“ и „слободне“ државе Црне Горе. Исто тако саопштио им је и утврђени план да се сазове сабор, који ће прогласити „слободну“ Црну Гору, промјену на пријестолу пошто Михаило Петровић неће да буде „владар“ Црне Горе и да се за то тражи ослонац у црногорском уставу чији су неки дијелови преведени на италијански језек.⁹² Мацолини је предао Савјетодавном вијећу текст декларације који је требало прочитати на сабору. Пошто је група сепаратиста на Цетињу проучила декларацију, предложила је Мацолинију да се у њеном тексту учине извјесне измјене. На то је Мацолини одговорио да не може доћи до измјене ни једног слова или запете, „па пошто се заврши ова церемонија, добићете могућност да путем специјалне делегације дођете у непосредни контакт са римском владом, што толико пута тражите.“⁹³ У погледу делегата за сабор Мацолини је нагласио да делегати не могу бити учесници Подгоричке скупштине, као ни предсједници општина и судије за које каже да није пожељно да се баве политиком, јер наводно ни у Италији се предсједници општина и судије не баве политиком.⁹⁴ За већину делегата цивилни комесар је консултовао Савјетодавно вијеће, док је неке делегате позвао цивилни комесар према предлозима својих комесара по срезовима.⁹⁵

Сабор је био заказан за Петровдан 12. јула 1941. године. Неколико дана прије сабора Јово Поповић је у име Савјетодавног вијећа разаслао позивнице делегатима за сабор. Позивнице су им уручиване преко цивилних делегата по срезовима. Мацолини је у почетку рекао да број делегата не треба да буде већи од 30, али је касније допустио да тај број може бити и већи, па је на сабор позвано 65 делегата.

Да би се избјегле непожељне дискусије на сабору, на којем је желио да све тече глатко и по плану, Мацолини је наредио Савјетодавном вијећу да један дан прије сабора одржи припремну скупштинску сједницу, односно претконференцију, како се

⁹² ДСУП, предмет Новице Радовића.

ДСУП, изјаве: Јова Поповића од 24. XI 1944 и Душана Вучинића од 29. XII 1944.

⁹⁴ ДСУП, саслушање Душана Вучинића од 24. XII 1944.

⁹⁵ Исто.

у неким изворима назива, на којој је претходно требало упознати делегате са декларацијом.⁹⁶ На претконференцији је такође требало да делегати — „народни“ посланици потпишу декларацију, чиме би били стављени пред свршен чин. Саборска претконференција била је заказана за 11. јул у 16 часова у бановинској згради. Као што је Мацолини и предвиђао примање и потписивање декларације није ишло глатко. Ни чланови Савјетодавног вијећа нијесу примили декларацију једногласно. Тако се Петар Пламенац није хтио изјашњавати о питању декларације све до два дана пред сазив сабора, а тада је изјавио да је неће потписати. Умјесто тог он је предложио да се Црна Гора прогласи и рестаурира, прогласи за краља Михаило, али без сазива сабора, јер Црна Гора, по његовом мишљењу, није никад изгубила своја суверена права самосталне државе. Том приликом Пламенац је дао и писмено изјашњење Савјетодавном вијећу.⁹⁷ У почетку се колебао и Михаило Ивановић, почасни предсједник Савјетодавног вијећа, али је био под јаким утицајем Секуле Дрљевића, тако да ју је на крају ипак потписао.⁹⁸

Највећи противник такве декларације међу сепаратистима био је Новица Радовић. Он је 10. јула, односно сјутрадан по добијању позива да као делегат присуствује сабору, пошao на Цетиње, гдје је од Петра Пламенца обавијештен о садржају декларације. Радовић је 11. јула око 14 часова (два часа прије одржавања саборске претконференције) позвао око 20 делегата, већином интелектуалаца, предочио им садржај декларације и агитовао да је не потпишу, наглашавајући да је ни он неће потписати. Ова група делегата се сложила са Радовићем да је неће потписати и предложила му да он у њено име иступи на саборској претконференцији. Са тог ужег скупа пошло се „корпоративно“ у просторије Савјетодавног вијећа гдје је била заказана претконференција.^{98a}

Секуле Дрљевић је покушао да парира агитацију Новице Радовића па је разговарао са делегатима о изгледима Црне Горе као државе, истичући да се Италија не би много уплitala у црногорске ствари и да ће Црна Гора да има војску, жандармерију и цјелокупну управу. Дрљевић је подвлачио да Црногорци не смију дозволити да буду изненађени као 1918. године, алудирајући на уједињење и неравноправан положај Црне Горе који је добила тим уједињењем. Он је такође увјеравао да ће бити за то да се Црногорци и оружјем супротсаве Италијанима, уколико би они покушали отворено да се мијешају у црногорске унутрашње ствари.⁹⁹ Дрљевић је имао за циљ да приволи оне делегате који

⁹⁶ Извјештај Мацолинија од 18. VII 1941. Краљевској италијанској влади (Батрић Јовановић, н. д., 24.)

⁹⁷ ДСУП, изјава Јова Поповића од 24. XI 1944.

⁹⁸ ДСУП, изјава Новице Радовића.

^{98a} Исто.

⁹⁹ Изјава Луке Никчевића дата аутору овог чланка 20. IV 1961. год.

су се били поколебали да потпишу декларацију, а тешко да је и сам био увјерен у своје ријечи које је том приликом изговорио.

У предвиђено вријеме претконференцију је отворио предсједник Савјетодавног комитета Јово Поповић и дао ријеч Душану Вучинићу који је прочитао декларацију. Пошто је декларација прочитана, Поповић је затражио од присутних делегата да је потпишу. Тада се јавио за ријеч Новица Радовић, који је говорио о италијанско-црногорским односима у прошлости, наглашавајући да су Италијани често знали изневјерити црногорске интересе. Он је том приликом изразио сумњу у искреност италијанских обећања изјавивши да неће потписати декларацију.¹⁰⁰ Према сопственом казивању Радовић је рекао да декларацију не може прихватити из сљедећих разлога: што по црногорском уставу не постоји сабор него Народна скупштина; што се период од уједињења, ма какво оно било, не може сматрати двадесетогодишњим рођством; што декларација детронизира једну династију и оставља отворено питање за разне династичке комбинације; што би се могло десити да Црногорци буду поведени против Русије и што декларација наговјештава нови устав. На крају свог излагања Радовић је предложио да се на основу устава постави регентство, „које ће ad hoc постави владу, и да ово са владом објави да је Црна Гора успостављена и да у овом конфликту међународном остаје неутрална“.¹⁰¹ Послије Новице Радовића добио је ријеч Секула Дрљевић, који је говорио о прошлости Црне Горе, њеном значају и улози у историји до уједињења, о њеном положају у Југославији, избјегавајући да говори о Италији и перспективи „државног“ развитка Црне Горе под њеном „заштитом“.¹⁰² Пошто је Дрљевић завршио своје излагање, међу присутним делегатима настало је комешање. Они тражили да се позове Маџолини на конференцију и да они из поједине ставове из декларације и јасније објасни доста одређен став Италије према Црној Гори и њеној независности. У међувремену је, на позив Савјетодавног вијећа, дошао Маџолини на конференцију, у чијем присуству је Новица Радовић поновио свој раније одржани говор, овог пута на италијанском језику. Послије тога говорио је Маџолини, покушавајући да увјери делегате да је у „њиховом интересу“ да приме декларацију. Маџолини је затим одговарао на постављена питања, али делегати који су били незадовољни добијеним одговорима почели су да напуштају конференцију не ставивши свој потпис на декларацију.¹⁰³

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ ДСУП, изјава Новице Радовића.

¹⁰² Према казивању Луке Николића.

¹⁰³ Према казивању Новице Радовића и других свједока овог догађаја, декларацију нијесу потписали: Петар Пламенац, др. Новица Радовић, др. Крсто Николић, проф. Лука Никчевић, правник Перо Петровић, чин. Крсто Петровић, мајор Иван Павићевић, командир Ђико Кашћелан, Коста Поповић, посједник из Верана, и један Радојичић такође посједник из Верана.

Мацолини се постарао да они који се нијесу хтјели одазвати позиву, као и они који нијесу хтјели потписати декларацију, буду, на вријеме замијењени.¹⁰⁴ Формалност којом је требало да се изврши проглашење независности отпочела је на Петровдан 12. јула у 10 часова, када је извршено отварање Сабора. Прво је Михаило Ивановић, предсједник Сабора, објавио рад Сабора, а затим је Секула Дрљевић, „званични саборски говорник“, који је „испољио часну дужност“ да позове Сабор да свој рад почне захвалношћу „онима који омогућише сазивање овога Сабора и успоставу независне црногорске државе.“¹⁰⁵ На крају Дрљевићева говора, пошто је овај замолио Сабор „да изволи саслушати декларацију и примити је акламацијом“, Михаило Ивановић је одредио Јова Поповића да прочита текст *Декларације црногорског сабора*, која гласи:

„Окупација Црне Горе од стране Србије, коју је противно вољи црногорског народа прихватила тзв. Велика народна скупштина у Подгорици својом одлуком од 26. новембра 1918. год., претала је.

Стављени су ван снаге: режим који је био створен у Црној Гори од бивше Краљевине Југославије и династије Карађорђевића. Видовдански устав и Устав од 3. септембра 1931. године, који су потјецали од поменутог режима, *укинута су*.

Проглашава се суверена и независна држава Црна Гора у облику уставне монархије.

Црногорски сабор изјављује да су сви Црногорци благодарни италијанским оружаним силама, чијом се заслугом остварило ослобођење њихове домовине, и сјећајући се уских веза које постоје између династије Петровић—Његош и италијанског краљевског дома, с повјерењем у дјело обнове дато увијек и свуда од Дучеа и од фашистичке Италије — ријешени да сједине живот и судбину Црне Горе са судбином Италије — успостављају са њом везе уске солидарности. Накнадно ће се приступити склапању споразума између Црне Горе и Италије, прожетог духом ове солидарности и сагласних уласку Црне Горе у акциону сферу Рима.

Црногорски сабор, у помањкању носиоца врховне власти шефа државе, ријешило је да успостави Краљевско намјесништво и да умоли Његово Величанство италијанског краља и цара да благоизволи одредити намјесника Краљевине Црне Горе, који ће прогласити Устав.“¹⁰⁶

Предсједник Сабора Михаило Ивановић замолио је да се декларација прими акламацијом. Пошто је констатовао да је декларација примљена „једнодушно“, Ивановић је замолио висо-

¹⁰⁴ Неки делагати, као на примјер Саво Вулетић, иако су били добили позив нијесу хтјели да иду на Цетиње.

¹⁰⁵ *Глас Црногорца*, 13. VII 1941.

¹⁰⁶ Исто.

ког комесара Серафина Мацолинија да „изволи преузети ријеч“. У говору који је том приликом одржао, Мацолини је између осталог рекао: „Завјет који је ваш Сабор овога часа положио удара коначно печат на готов чин... Оне побједничке трупе, које су својим напредовањем прије три мјесеца донијеле овдје, као и увијек и посвуда, неизбрисиве знаке воље и моћи Римског Ликтора, нијесу дошле да изигравају ваш народ, да би задовољиле само своје ратничке побуде. Дошле су, напооигив, да донесу правду, цивилизацију и човјечност...“

Данашњим је даном, дакле, обиљежен и за Црну Гору прави почетак оног новог европског поретка, кога геније Бенита Мусолинија и Адолфа Хитлера већ учвршћују, поретка који ће створити једну еру правде, правога, мира и сарадње међу народима...¹⁰⁷

Овај чин фарсе са обновом црногорске државе, утолико симболичније што се одигравао у згради позоришта, трајао је свега један час. У 11 часова Мацолини и Чланови Сабора напустили су Зетски дом и упутили се према згради бивше Бановине, која је требало да буде сједиште Сабора, гдје су присуствовали дизању црногорске заставе.

С обзиром на то да је Петровдански сабор сазван једино по жељи окупатора и уз пуну подршку домаћих квислинга из вођства Црногорске федералистичке странке, представљао је противнародни и издајнички акт.. Да Петровдански сабор није сазван по вољи црногорског народа признаје и сам Мацолини у свом извјештају од 18. јула 1941. краљевској италијанској влади, истичући да је народ „остао поново по страни“.¹⁰⁸

За вријеме док је сепаратистичко вођство Црногорске федералистичке странке било заокупљено плановима и комбинацијама око стварања квислиншке државе, црногорски комунисти су у духу одлука мајског савјетовања¹⁰⁹ интензивно радили на објашњавању политике сепаратиста народним масама, а затим и на њиховом припремању за оружани устанак против окупатора.

¹⁰⁷ Исто.

¹⁰⁸ Батрић Јовановић, н. д., 24.

¹⁰⁹ На савјетовању КПЈ које је одржано почетком маја 1941. године у Загребу пред партијску организацију Црне Горе постављени су ови задаци: „Задаћа црногорских комуниста јесте да мобилишу црногорски народ против италијанских окупатора, да воде борбу против покушаја успостављања некакве династије слободољубивом црногорском народу, да воде борбу против федералиста као агената италијанских имеријалиста, да воде борбу против сиромашног црногорског народа, а за предузимање најхитнијих мјера за обезбјеђење народа најнужнијим средствима за живот, за осигурање радних маса Црне Горе од пријетеће глади.“ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенског народа*, II, 2, док. бр. 1; Блажо Јовановић, Први дани устанка у Црној Гори *Политика*, 25—30. априла и 1. и 2. мај 1961.

Послије напада Њемачке на Совјетски Савез припреме достигну пуни интензитет, тако да је у вријеме Петровданског сабора народ био спреман и под оружјем чекао сигнал да, под руководством Комунистичке партије Југославије, отпочне оружану борбу против окупатора. Већ сјутрадан, 13. јула, народ је дао свој одговор на одлуку Петровданског сабора. Италијани су увидјели да планови са стварањем квислиншке државе у Црној Гори не воде ничему, па је Црна Гора остала и даље окупирано подручје југословенске територије као посебан италијански гувернаторат.

RESUMÉ DE L'ARTICLE DE R. PAJOVIC L'OCCUPATION DE MONTÉNÉGR0 EN 1941 ET LES PROJETS POUR LA CREATION D'UN ETAT MONTÉNÉGRIN »INDÉPENDANT«

Dans l'introduction de cet article on nous rend compte d'une politique expansive et irrédentiste d'Italie pendant le fascisme et dans ses rapports avec les pays balkaniques et particulièrement avec la Yougoslavie. Après la Première guerre mondiale l'irrédentisme italien avait des prétentions sur une grande partie du territoire yougoslave. Il faut souligner l'hypocrisie de la politique fasciste italienne qui, même pendant une période officiellement amicale des relations entre deux pays (pendant le gouvernement de M. Stojadinović) n'a jamais renoncé à l'idée d'écraser et par consequence s'appropriier du territoire yougoslave. Après l'occupation D'Albanie on assiste à une ranimation des intérêts italiens pour le Monténégro. La politique fasciste italienne voulait tirer profit de la condition inégal de Monténégro dans la Yougoslavie d'avant-guerre et c'est pourquoi une action propagandiste poussée à pour le but de faire créer une autonomie en Monténégro par rapport à cette »banovina« de Croatie (après l'entente Cvetković—Maček) et d'entrer en action pour la séparation du Monténégro dès que les conditions des Balcans soient changées.

Après la capitulation du royaume de Yougoslavie les troupes italiennes ont occupés le Monténégro. Le pouvoir d'occupation a voulu souligner que les troupes italiennes sont arrivées au Monténégro pour permettre la création d'un Etat monténégrin »indépendant«. Pour faciliter et rendre plus efficace la réalisation de ce but, l'occupant a pris le contact avec un groupe de collaborationnistes qui étaient des chefs du partie fédéraliste monténégrin et qui étaient ranimés par des tendances séparatistes. Sous l'ordre de l'occupant ce groupe quisling s'est mis à former un pouvoir civile. Le jour même de l'entrée de l'occupant on a formé à Cetinje un Comité administratif provisoire monténégrin qui a pris aussitôt le pouvoir civile de l'ancienne »Zetska banovina«. Alors, on s'est mis à former des comités provisoires locaux dans des arrondissements. Mais, bientôt le commissaire civile et le ministre fasciste plénipotentiaire, Serafino Mascolini vient à Cetinje pour dissoudre le Comité provisoire administratif et comités locaux à l'intérieur. A leur

place Mascolini a formé un Conseil consultatif des Monténégrins et des délégués civiles pour le pouvoir des arrondissements. L'appareil civile de l'occupant a retenu au service tout le personnel administratif local et les fonctionnaires de la justice qui ont prêté serment de fidélité au pouvoir italien. Les mesures d'occupation prises par Mascolini et son appareil civile ont fait de Monténégro un domaine complètement soumis même au point de vue économique.

La tâche de Mascolini était de préparer la proclamation d'un Etat quisling à Monténégro, ce que les collaborationnistes lui facilitait. Il existait des différents groupes parmi ces séparatistes de divers conceptions mais ils tombaient tous d'accord quand'il s'agissait de la collaboration avec l'occupant. A la veille d'une réunion qu'on organisait toujours à propos de la fête de St. Pierre, quand le Monténégro »indépendant« devait être proclamé, une rupture entre ces groupes est survenue. Pourtant, le 12 juillet ce concil de St. Pierre a lieu et on y lit une déclaration formulée par le ministre, fasciste des affaires étrangères dans laquelle on proclame un Monténégro »indépendant« en forme d'une monarchie constitutionnelle.

Dans le même temps, pendant que l'occupant et nos collaborationnistes du partie fédéraliste monténégrin préparaient la création d'un Etat quisling sous la protection du fascisme, le Partie communiste yougoslave faisait de efforts intensifs pour expliquer au peuple la politique séparatiste et pour le préparer à un soulèvement armé. Grâce à ce soulèvement qui a commencé le lendemain, 13 juillet, tous les projets de l'occupant ont échoués. Les Italiens ont compris qu'il n'y avait plus de possibilités pour la création d'un Etat quisling à Monténégro et c'est pourquoi le Monténégro aussi est resté le domaine d'occupation du territoire yougoslave comme un gouvernorat italien tout particulier.